

ГІРНИЧОПРОМИСЛОВІ ПІДПРИЄМЦІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КОНСОЛІДАЦІЇ БУРЖУАЗІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1905-1907 рр.)

О.О. Постернак

(кандидат історичних наук, старший викладач,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье анализируется участие горнопромышленной буржуазии Юга Украины в формировании первой общеимперской организации частного капитала – Съездов представителей промышленности и торговли.

In the article the participation of the mining bourgeoisie of the South of Ukraine in the formation the Congress of representatives of industry and commerce on the background of the revolution process in 1905-1907 was covered.

Революція 1905-1907 рр. сприяла активізації суспільно-політичної діяльності буржуазії одного з найпотужніших промислових регіонів Російської імперії – Півдня України. Зміни у суспільному житті спонукали гірничопромисловців регіону посилити корпоративну діяльність, викликали потребу в поліпшенні їх нового статусу. Буржуазія все більше усвідомлювала необхідність організаційної консолідації в межах усієї імперії.

Слід зазначити, що участь буржуазії Півдня України у процесах самоорганізації підприємців імперії не була предметом окремого дослідження. Радянська історіографія обходила питання консолідації буржуазії. Остання подавалася як реакційна сила, що мала піти з історичної арени внаслідок соціальної революції. Розгляд цього питання сприятиме глибшому розумінню ролі буржуазії в суспільному житті, допоможе краще окреслити лінії її взаємовідносин із суспільними і державними інституціями.

В 1905-1907 рр. виникла особлива потреба у формуванні системи загальноімперського представництва буржуазії та створенні своєрідного координаційного центру погодження інтересів приватного капіталу. Це диктувалося низкою причин: еволюцією представницьких організацій буржуазії, існуванням подібних за змістом та методами діяльності регіональних та галузевих з'їздів промисловців; невдалим досвідом у створенні власних політичних партій, який змусив переорієнтуватися на формування міцних та сильних корпоративних організацій на економічному ґрунті (1, 243); мізерним рівнем представництва буржуазії у Державній думі, що змушувало шукати альтернативні форми солідарного відстоювання власних інтересів на імперському рівні; зростанням робітничого руху та революційної громадської думки; активною самоорганізацією інших верств населення; необхідністю реорганізації своїх сил, пристосування до нових умов політичного розвитку (2, 158; 3, 88; 4, 23-24).

Фундамент для загальноімперського об'єднання представників приватного капіталу був закладений на всеросійських торгово-промислових з'їздах (1865, 1870, 1872, 1882, 1896 рр.). Проте рішення цих з'їздів мали тимчасовий характер і не передбачали існування постійно діючих виконавчих органів (5, 62; 6, 126; 7, 102). Революція 1905-1907 рр. актуалізувала питання про загальнонаціональне об'єднання представників великого капіталу (3, 86). Прикладом цьому слугувала діяльність організацій підприємців в інших країнах. Так, у Німеччині активно діяв утворений ще у 1876 р. «Центральний союз німецьких промисловців», у США на початку ХХ ст. виник «Національний союз підприємців» (8, 8174-8175). У Російській імперії загальнодержавна організація підприємців отримала назву «З'їзди представників промисловості та торгівлі».

Гірничопромислова буржуазія Півдня України взяла активну участь у процесі утворення цієї організації і з самого початку долучилася до опрацювання консолідованих позицій підприємницької верстви. Необхідність самоорганізації буржуазії на загальнодержавному рівні розглядалася на приватній нараді представників торгово-промислових організацій при Московському біржовому комітеті 10-11 березня 1905 р. (9, 72). Південний промисловий регіон на цій нараді представляли лише 2 гірничопромисловці. Від Центрального промислового району було 12 осіб. Нарада представників засвідчила розбіжність між територіальними групами буржуазії відносно конкретних завдань та методів об'єднання. Представники Півдня України не підтримали ініціативу московської буржуазії щодо підписання конвенції, якою передбачалися спільні дії промисловців усіх регіонів з приводу недопущення будь-яких поступок робітникам (4, 24-27). Для опрацювання принципів утворення майбутньої всеросійської організації буржуазії вирішено було сформувати постійну комісію з 12 членів, яку очолив

уральський гірничопромисловець В.І.Ковалевський. Від Півдня України до її складу увійшли Ф.Є.Єнакієв та І.І.Ясюкович (10, 2).

Складений комісією проект «Положення про загальні з'їзди представників промисловості» був надісланий для ознайомлення до провідної представницької організації підприємців регіону – «З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії». Інформуючи промисловців про цей документ, «Гірничозаводський листок» підкреслював, що потреба в об'єднанні промисловців є надзвичайно нагальною і необхідною саме в теперішній час, «коли відбувається переоцінка всіх цінностей російського життя». У цьому повідомленні наголошувалося, що з огляду на ускладнення суспільного життя промисловці можуть відіграти конструктивну роль лише за умови достатньої організаційної, планомірної і систематичної роботи (11, 7813-7815).

В цей час у середовищі буржуазії Російської імперії домінує думка про необхідність об'єднання представників торгівлі та промисловості на політичній платформі. Для вироблення спільної програми 21 червня 1905 р. у приміщенні Петербурзької дорадчої контори залізозаводчиків відбулися збори групи промисловців (12, 15). На них було обрано спеціальне бюро з 5 осіб, до складу якого увійшов Ф.Є.Єнакієв (10, 32). Опрацьована ними «Політична та економічна програма російських торговців та промисловців» містила ідеї децентралізації державної влади, надання більших прав місцевим організаціям і установам у зв'язку зі значною територією імперії та відмінністю умов економічного розвитку окремих районів (13, 79). Це відповідало інтересам промисловців Півдня України.

Проте подальший розвиток подій засвідчив необхідність вироблення програми, узгодженої з всіма групами буржуазії і схваленої на загальноімперському з'їзді представників промисловості. Одним із головних ініціаторів проведення такого з'їзду був представник південної гірничої промисловості Ф.Є.Єнакієв. Всеросійський торговельно-промисловий з'їзд відбувся у Москві 4-6 липня 1905 р. і став відправною основою діяльності опозиції представників великого капіталу до влади (12, 16). З-поміж 23 представлених на ньому представницьких організацій буржуазії було 9 біржових комітетів, 4 спеціальних біржі (від Півдня – «Харківська кам'яновугільна і залізоторговельна біржа»), 2 комітети торгівлі й мануфактур та 7 галузевих з'їздів (від Півдня – «Рада З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії») (9, 81-83). В цілому інтереси гірничопромислової буржуазії регіону представляли 4 делегати (від «З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії» та «Харківської кам'яновугільної і залізоторговельної біржі»). За кількістю представників серед промислових організацій імперії Південь України посідав друге місце після Петербурзького товариства фабрикантів і заводчиків (4, 55).

Більшість учасників з'їзду визнали, що «становище промисловості за нині діючого державного ладу є безвихідним та абсолютно незабезпеченим», висунули вимогу зняти з промисловості всі адміністративні обмеження та заборони, закликали взяти активну участь у виборах до Державної думи і домагатися її перетворення у законодавчу інституцію (13, 80-81). Делегати від гірничопромисловців Півдня України підтримали позицію більшості й висловилися за двопалатне народне представництво, виступили за надання народному представницькому органу законодавчих прав. З'їзд висловився за загальне рівне виборче право з використанням двоступеневої системи голосування (12, 18; 9, 85).

Оцінюючи значення з'їзду, «Гірничозаводський листок» писав: з'їзд надав велику надію на те, що буде закладена основа для майбутньої сильної політичної організації промисловців з метою захисту їх інтересів (8, 8154). Саме для цього на липневому з'їзді було обране нове Бюро з 24 осіб на чолі з петербурзьким підприємцем М.Ф.Норпе. Представниками буржуазії регіону в складі Бюро були підприємці О.А.Ауербах та Ф.Є.Єнакієв (9, 87; 13, 80-81). Цей координаційний орган зосередився на проблемі формування єдиної представницької організації підприємців. Восени 1905 р. в його середовищі висловлюються різні пропозиції щодо назви майбутнього об'єднання: Всеросійський торгово-промисловий союз, Союз промислових та торговельних підприємств Російської імперії, Загальноімперські з'їзди представників промисловості й торгівлі (13, 80-87). Проте всі вони були відкинуті через розбіжності між представниками різних територіальних та галузевих груп капіталу, які стояли на позиціях повернення до старих принципів взаємодії капіталу з владою.

Оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., наростання страйкової хвилі, невдала виборча кампанія до Державної думи змусили буржуазію відмовитися від формування всеросійського об'єднання підприємців на політичній основі й зосередитися на створенні економічної федерації галузевих та регіональних представницьких організацій, яка й набула офіційної назви «З'їзди представників промисловості і торгівлі». Установчі збори цього об'єднання відбулись у Петербурзі 12-14 квітня 1906 р. за участю 138 делегатів (10, 276-291). 8 серпня 1906 р. «Положення по З'їзди представників промисловості й торгівлі» було схвалене Радою міністрів, а 24 серпня затверджене імператором (13, 90).

Метою цих з'їздів проголошувалось об'єднання представництва інтересів промисловості і торгівлі у стосунках з урядовими та громадськими установами, сприяння утворенню місцевих торговельно-промислових громадських та професійних установ, упорядкування відносин між працею і капіталом,

широка просвітницька, наукова, освітня, статистична і видавнича робота. До складу з'їздів входили дійсні члени (представники регіональних та галузевих з'їздів, дорадчих контор, бірж, комітетів торгівлі і мануфактур та організацій, які об'єднували кредитні, страхові, залізничні, пароплавні і транспортні підприємства) та дорадчі члени (представники акціонерних підприємств, капітал яких становив не менше 300 тис. крб., а також підприємств, не зобов'язаних публічною звітністю з річним обігом не нижче вказаної суми) (14, 4-6).

Керівним органом загальноімперських з'їздів була Рада, яка складалася з виборних членів та членів-делегатів, призначених по одному від тих установ та організацій, які сплачували не менше 500 крб. членського внеску. Завідування справами Ради покладалося на Комітет Ради, який складався з Голови, трьох його товаришів та трьох членів, що обиралися Радою зі свого складу. Регіональні та галузеві представницькі об'єднання підприємців мали у складі загальноімперської організації широку автономію. Кожна представницька організація підприємців отримала право попереднього обговорення питань, які стосувались її безпосередньо і лише тільки після цього вони виносилися на розгляд загальних з'їздів. Постанова «З'їздів представників промисловості й торгівлі», прийнята більшістю голосів, не могла набути чинності, якщо якийсь регіон не погоджувався з нею (3, 87-88).

Питання участі південних гірничопромисловців у всеросійській організації ґрунтовно розглянув ХХХ з'їзд південних гірничопромисловців. Для участі у складі оргбюро з підготовки скликання установчого загальноімперського з'їзду 12-14 квітня 1906 р. від Півдня України були обрані Ф.Є.Єнакієв, О.А.Ауєрбах, І.І.Ясюкович, В.І.Арандаренко та С.О.Ерделі (15, 63). Згодом «Рада З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії» розглянула та підтримала проект «Положення про З'їзди представників промисловості і торгівлі» (16, 36). 15 квітня 1906 р. з'їзд доручив Раді розіслати проект усім гірничопромисловцям та за необхідності скликати термінові збори для його розгляду (15, 70). Агітуючи за активну участь у загальних з'їздах, Ф.Є.Єнакієв у своєму виступі на з'їзді підкреслював: «Насуваються такі події, коли потрібно бути міцно організованими, коли потрібно, щоб кожна відповідальна перед вами особа знала, що вона повинна робити, щоб не було ніяких непорозумінь та сумнівів» (1, 246).

Південні гірничопромисловці приєдналися до всеросійської організації підприємців пізніше. Це пояснювалося тривалим процесом погодження статутних норм у середовищі промисловців краю. На одному з засідань ХХХІ з'їзду в листопаді 1906 р. були висловлені зауваження з приводу норм, які визначали склад Ради загальних з'їздів, розмір внесків та порядок обрахунку кількості голосів. Гірничопромисловці висловилися за збільшення кількості членів-делегатів у складі Ради загальних з'їздів від найбільших торговельно-промислових організацій. Також вони виступили за те, щоб внески від їх представницької організації визначалися не довільно, а відповідно до суми загального капіталу тих підприємств, які її складають (14, 1-2). Проте ці моменти суттєво не вплинули на процес поступового включення гірничопромислових з'їздів регіону до складу всеросійської організації підприємців. Той же ХХХІ з'їзд визнав участь південних гірничопромисловців у процесі формування всеросійського об'єднання підприємців доцільним і бажаним, підкреслив, що вони повинні посісти належне місце в його складі (14, 7-8).

У керівних органах загальноросійської організації інтереси гірничопромислової буржуазії Півдня України були представлені досить широко. До Ради «З'їздів представників промисловості та торгівлі» південні гірничопромисловці обирали 1 представника і 5 кандидатів (17, 26). Слід відзначити, що серед трьох товаришів (заступників) першого Голови Ради З'їзду В.І.Тімірязєва двоє представляли інтереси буржуазії Півдня України – М.С.Авдаков та І.І.Ясюкович (13, 91). Гірничопромислова буржуазія була найширше представлена у структурі «З'їздів представників промисловості і торгівлі» порівняно з іншими підприємцями Півдня України. Одеський комітет торгівлі і мануфактур разом з Одеським біржовим комітетом спочатку відмовилися від участі у загальноімперській організації, мотивуючи це тим, що в ній представлено надто багато приватних підприємств, які переслідували особисті інтереси. Однак з часом одеська буржуазія направила до неї свого представника – С. М. Гутника (18, 3).

На вагомому значення гірничопромислової буржуазії Півдня України у структурі представництва інтересів капіталу всієї імперії вказує той факт, що з червня 1907 р. Головою Ради З'їздів представників промисловості і торгівлі став виходець з промислових кіл південного регіону М.С.Авдаков, який виконував свої обов'язки до 1915 р. (13, 98-99). Виступаючи ще на І з'їзді представників промисловості та торгівлі 12-14 жовтня 1906 р., він заявив: «Пробудження політичної свідомості викликало до життя безліч політичних партій та союзів, але серед цих різноманітних голосів не відчутно голосу промисловості й торгівлі. Тепер це мовчання припинилось: промисловість і торгівля заговорили» (19, 2-4). Формуючи основне призначення загальноімперської організації підприємців, М.С.Авдаков підкреслив, що з'їзди мають стояти на захисті загальнонаціональних інтересів та відмовитися від усякої партійності (3, 89).

З'їзди представників промисловості і торгівлі були покликані говорити голосом усієї торгово-промислової верстви Російської імперії та стати дієвим помічником уряду і законодавчих органів (20, 3). Ефективність їх діяльності підтверджує той факт, що, за оцінками самих підприємців, значна частина клопотань З'їздів була повністю задоволена урядом. Як зазначав дослідник П. Берлін, «чим більше падає значення народного представництва, тим сильніше піднімається чисельність та вплив підприємницьких організацій». Ця організація творила «особливий вид та особливу форму політики, прилаштованої до своєрідних умов російського життя» (1, 245).

Таким чином, участь гірничопромислової буржуазії Півдня України у формуванні загальноімперської системи представництва інтересів капіталу під час революції 1905-1907 рр. дозволила їй виразно сформулювати свою роль у розвитку Російської імперії. Широка самодіяльність і публічна позиція з актуальних питань надала можливість гірничопромисловим підприємцям відстоювати власні соціальні і політичні інтереси в нових умовах. Південні гірничопромисловці зайняли провідні позиції під час структурування загальноімперської організації ділових кіл, досягли високого рівня представництва у її керівному складі, взяли активну участь у приватних нарадах і засіданнях організаційного бюро. При цьому вони намагалися забезпечити власну автономність і корпоративний суверенітет як надійну гарантію ефективного представництва інтересів регіональної індустрії. Поява всеросійської організації підприємців відіграла важливу роль у процесі соціальної консолідації буржуазії у 1905-1907 рр., вивела на новий рівень відносини між державою і торговельно-промисловою верствою, стала потужним інструментом впливу на економічну політику уряду, сприяла узгодженню інтересів підприємців різних галузей та регіонів.

1. Берлін П. А. Русская буржуазия в старое и новое время. – [втор. доп. изд.]. – М.; Л., 1925.
2. Гушка А. О. Представительные организации торгового промывленного класса в России. – СПб., 1912.
3. Ерманский А. Крупная буржуазия в 1905-1907 г. // Общественное движение в России в начале XX в.: [под ред. Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресова]. – Том II. – Часть 2. – СПб., 1910.
4. Сеф С. Е. Буржуазия в 1905 году. По неизданным архивным материалам. – М.-Л., 1926.
5. История торговли и промышленности в России / [под. ред. П. Х. Спасского] : в 3 т. – СПб., 1910. – Т. 1. – [разд. паг].
6. Крутиков В. В. Съезды южных горнопромышленников // История СССР. – 1981. – № 4.
7. Лившин Я. И. «Представительные» организации крупной буржуазии в России в конце XIX – начале XX вв. // История СССР. – 1959. – № 2.
8. Горнозаводской листок. – 1905. – № 42–43.
9. Черменский Е. Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции. – [изд. 2-е., переработ. и доп.]. – М., 1970.
10. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 150, оп. 1, д. 373, 409 л.
11. Горнозаводской листок. – 1905. – № 23.
12. Рейхардт В. Партийные группировки и «представительство интересов» крупного капитала в 1905-1906 годах // Красная летопись: сборник. – 1930. – № 6 (39).
13. Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия в 1904-1914 гг. Проблемы торгово-промышленной политики. – Л., 1987.
14. Труды XXXI съезда горнопромышленников юга России (15-28 ноября 1906 г.). – Харьков, 1907. – Т.1: Программа занятий XXXI съезда. Список членов съезда. Отчет председателя съезда. Свод постановлений съезда. Протоколы заседаний съезда. Доклады, представленные съезду. – 1907. – [разд. паг].
15. Отчет председателя XXX съезда горнопромышленников Юга России, начальника Юго-Восточного Горного управления, горного инженера, тайного советника Вагнера. – Харьков, 1906.
16. Труды XXX съезда горнопромышленников юга России. – Харьков, 1906. – Т. 2: Отчеты ревизионной комиссии, Совета общества пособия горнорабочим, заведующего статистическим бюро, Совета Съезда. – 1906. – [разд. паг].
17. Справочная книга для горнопромышленников Юга России: в 2 ч. – Харьков, 1916. – Ч. 1. – 1916.
18. Одесские новости. – 1906. – 8 октября.
19. РГИА, ф. 32, оп. 1, д. 42, 281 л.
20. Стеклов Ю. М. Национальная организация капитала // Современный мир. – 1908. – № 2.